

Great Expectations: replek

Shaun Hargreaves-Heap en Martin Hollis *

In ons artikel *Great Expectations* in het Tijdschrift voor Politieke Economie, jaargang 10, no. 2 hebben wij de stelling onderbouwd dat de Rationele Verwachtingen-hypothese de neoklassieke theorie niet verstevigt. In tegendeel, zij zet de deur open voor rivaliserende politiek-ekonomische theorieën. Christian Mulder heeft in een belangwekkend commentaar een aantal algemene en theoretische twijfels naar voren gebracht. Teneinde in het volgende te komen tot een antwoord, herformuleren wij een aantal lijnen van ons betoog.

De Rationele Verwachtingen-hypothese voert op twee manieren bij de neoklassieke theorie vandaan. In beide gevallen wordt de grondslag van de neoklassieke besluitvormingstheorie aangetast. Dit is het beeld van het instrumenteel rationele subjekt, wiens gedrag kan worden geïnterpreteerd als de beste mogelijkheid om zijn voorkeuren, die zijn geordend in een 'niet goed gedragende' verzameling te bevredigen.

Leren

Ten eerste zijn er redenen om te betwisten dat de veronderstelling van een rationeel handelend subjekt een voldoende voorwaarde is voor het tot stand brengen van een rationele verwachting. De rationele evaluatie van zijn gedrag kan verkeerd zijn. Dit kan zich voordoen indien de rationele verwachting niet vanzelfsprekend is en moet worden geleerd. Het kan ook zo zijn dat het model waarmee de rationele verwachting wordt berekend, niet volledig is gespecificeerd. Eén van de problemen waarvoor dit subjekt staat is dat het voor hem onmogelijk is om een optimale methode voor kennisvergaring te vinden. Frydman (1982) heeft laten zien dat in een leerproces enige voor-spellingsmethode die een niet-rationele verwachting voortbrengt altijd verbeterd kan worden door rekening te houden met het gebruik ervan door andere gelijkgeplaatste subjecten in de ekonomie. Als die andere subjecten

* Shaun Hargreaves-Heap en Martin Hollis zijn beiden verbonden aan de School of Economic and Social Studies, University of East Anglia, Norwich.
Vertaling: Henk Plasmeijer.

hetzelfde doen, is de nieuwe voorspellingsmethode niet langer optimaal. Ook dat is weer voor verbetering vatbaar. Wat de één kan, kunnen anderen ook, hetgeen erop neer komt dat ze gezamenlijk in een mallemolen van verwachtingen zitten. Dit houdt alleen op als de voorspellingsmethode de rationele verwachting produceert. In dat geval wordt de optimaliteit van de voorspellingsmethode niet langer ondergraven door het gebruik dat alle andere subjecten ervan maken, omdat een rationele verwachting er per definitie één is, die de neiging heeft om zich in het gebruik met enige ruis te reproduceren.

Het subject vindt dus alleen dán een optimale methode voor het berekenen van een verwachting, indien deze methode leidt tot de rationele verwachting. Met andere woorden, indien hij niets hoeft te leren.

Dit is een bekend resultaat. In de neoklassieke theorie was het leerproces altijd al een probleem. Hierbij valt te denken aan de praktische moeilijkheden met betrekking tot informatieverwerving. Bijvoorbeeld, hoe leert een ondernemer hoe zijn vraagkurve verloopt? Een vergelijking tussen marginale kosten en marginale opbrengsten is immers alleen dan een recept voor een globaal optimum, indien de marginale opbrengsten zijn berekend op basis van alle informatie.

In het Rationele Verwachtingen-voorbeeld is het probleem van het leerproces onthullend. Omdat in dit voorbeeld subjecten worden geïnstrueerd om theorie te gebruiken bij het maken van een verwachting, vestigt het probleem onze aandacht op een belangrijk verschil tussen maatschappij en natuur. De maatschappij kan niet parametrisch worden behandeld. Anders dan in de natuur, waar de samenhangen onafhankelijk zijn van onze verwachtingen, beïnvloeden in de maatschappij de verwachtingen de uitkomsten. Het leerproces wordt daardoor een strategische exercitie. Het heeft meer weg van een gezelschapsspel dan van het kijken naar zonsoudergang.

Mulders suggestie om gebruik te maken van opiniepeilingen heeft weinig zin. Frydman (1981) heeft laten zien, dat de subjecten een opiniepeiling kunnen zien als nog een voorspellingstechniek. Tenzij de peiling de rationele verwachting is, kan een subject zich altijd verbeteren indien alle andere subjecten de peiling gebruiken. Nadat de subjecten vrijwillig hun mening aan de onderzoeker hebben geventileerd, bestaat er na publikatie van de resultaten voor elk van hen een prikkel om van mening te veranderen. Een eenmaal gepubliceerde opinie is dus niet langer de verwachting waarop het gedrag is gebaseerd.

In plaats daarvan is, zoals Mulder terecht opmerkt, enige 'best-second best' leertheorie noodzakelijk om een verklaring te geven waardoor het rationele leerproces wordt gestuurd. Dit is precies wat wij beweren. Het staat namelijk gelijk met de introductie van een *ander* rationaliteitsbeginsel in de analyse. Men kan zich dan niet langer louter baseren op instrumentele rationaliteit.

Verdedigers van het neoklassieke geloof zouden zich natuurlijk kunnen be-

roepen op het 'alsof' argument. Dit houdt in dat het niet uitmaakt of er al dan niet een instrumenteel rationele leerprocedure bestaat, omdat men altijd kan doen 'alsof' deze wel bestaat. Dit argument is gebaseerd op de gedachte dat, welke leerprocedure de subjecten ook volgen, zij altijd uitkomen bij de rationele verwachting. En dat is het enige wat telt.

Het probleem van convergentie is dus cruciaal. Het 'alsof' argument overtuigt alleen als kan worden aangetoond dat willekeurig welke plausible leerprocedure een convergentie naar de rationele verwachting veroorzaakt. Om die reden ontstaan er voor ons geen problemen met hetgeen Mulder schrijft, namelijk dat er leerprocedures bestaan die convergentie tot stand brengen. Dit leidt niet tot een acceptatie van het 'alsof' argument. Het volstaat om erop te wijzen dat er enige plausible leerprocedures bestaan die onder zeer eenvoudige omstandigheden niet convergeren. Zelfs indien de subjecten proberen om iets te leren, leidt dit niet noodzakelijkerwijs tot convergentie, omdat er geen enkele zekerheid bestaat dat zij ex-ante convergerende van niet-convergerende processen kunnen onderscheiden.

Anders gezegd. Men kan het leerprobleem altijd naar een meta-niveau tillen. Namelijk, subjecten zouden moeten leren hoe ze het beste kunnen leren. Het probleem verdwijnt daardoor niet.

Mulder merkt terecht op, dat dit alles er niet toe doet als er niets meer te leren valt. Dat wil zeggen als alle subjecten regelmatig rationele verwachtingen tot stand brengen. Hij wijst daarbij op Sargent, die er op vertrouwt dat dit onder normale omstandigheden het geval is. Wij daarentegen ontlenen onze zekerheid aan het vooruitzicht, dat de toekomst veel veranderingen zal brengen waarover wij iets moeten leren!

Zelfs afgezien van het leerprobleem is het verband tussen de totstandkoming van een rationele verwachting en de instrumenteel rationele motivatie van de subjecten problematisch. Een additionele moeilijkheid betreft de keuze van de rationele verwachting omdat er daarvan meerdere kunnen bestaan. Kortom er is een probleem van meerdere evenwichten. Men kan natuurlijk zijn twijfels hebben over het aantal en het belang van de situaties waarin zich meerdere rationele verwachtingen voordoen. In ons artikel hebben we gewezen op het voorbeeld van Hahn (1980). Daarnaast zouden wij graag diegenen, die tegen ons inbrengen dat een uniek en stabiel Rationele Verwachtingen-evenwicht vaak vergezeld gaat van een aantal niet stabiele evenwichten, de volgende vraag willen stellen: "Ligt het nu echt voor de hand dat de subjecten, die louter instrumenteel rationeel gemotiveerd zijn, de instabiele evenwichten uitsluiten?"

Het spel

De tweede manier waarop de Rationele Verwachtingen-hypothese de neoklassieke opvatting over rationaliteit ondergraaft, volgt uit de eerste. Het probleem komt naar voren als we nader ingaan op hoe subjecten bij het tot stand brengen van verwachtingen het gebruik van theorie tot spel maken.

Volgens de Rationele Verwachtingen-hypothese is het spel karakteristiek voor economische samenhangen. Het kan niet langer uitsluitend gekoppeld worden aan een beperkt aantal onderling afhankelijke transakties.

Het gevangenens-dilemma stelt de veronderstelling van een instrumenteel rationeel gemotiveerd subjekt voor bijzondere problemen. Mulder merkt terecht op dat die problemen niet direkt verband houden met het leerprobleem. Toen wij het belang van het spel benadrukten, hebben we dat ook niet beweerd. Evenmin hebben we gesteld dat van alle spelen onder economische subjecten dit spel één van de meest voorkomende is. Ons argument is dat zodra speltheorie centraal wordt gesteld in de economische wetenschap, daarmee ook het gevangenens-dilemma in die wetenschap is geïntroduceerd. Het is immers één van de mogelijke spelen. Precies dit spel heeft onaangename consequenties voor de veronderstelling van een instrumenteel-rationeel gemotiveerd subjekt.

Het probleem dat het gevangenens-dilemma met zich meebrengt voor de neoklassieke opvatting over rationaliteit kan onder meer worden toegelicht door in te gaan op de wijze waarop men denkt dat de koöperatieve oplossing tot stand komt. Mulder gebruikt in dit verband een voorbeeld, waarin het toilet wordt doorgespoeld. Recente pogingen om op basis van het neoklassieke rationaliteitsbegrip een oplossing te vinden, komen van onder anderen Schotter (1981) en Sugden (1986). Ofschoon het gevangenens-dilemma slechts één ronde kent, komt in deze benaderingen de koöperatieve oplossing als rationeel in de instrumentele betekenis naar voren op grond van een reeks van herhalingen. Dit is niet de plaats om deze benaderingen in detail te bespreken. We volstaan met twee opmerkingen.

Ten eerste. In dit herhaalde gevangenens-dilemma is de koöperatieve oplossing nooit het enige Nash-evenwicht. Er zal derhalve enige nadere toelichting moeten worden gegeven over hoe de koöperatieve oplossing ten faveure van een andere wordt gekozen of tot stand komt. Hierdoor komen we terecht bij de eerder genoemde problemen met betrekking tot het leerproces en de meerdere evenwichten. Het was precies één van de intenties van ons artikel om er de aandacht op te vestigen dat die problemen er tenminste toe lijken uit te nodigen om geschiedenis en zelfs macht als onafhankelijke elementen in de verklaring op te nemen. Wij hebben er op gewezen dat in alternatieve benaderingen in de politieke economie geschiedenis en macht gemakkelijker hanteerbaar zijn dan in de neoklassieke theorie.

Ten tweede. In dit soort herhaalde spelen is de koöperatieve oplossing slechts dan een mogelijk Nash-evenwicht als er een heel geringe kans bestaat dat het spel oneindig wordt voortgezet. Het lijkt ons toe dat er iets meer dan een instrumenteel rationele gedragsmotivatie nodig is om het geloof in onsterfelijkheid te ondersteunen, ook al is dit geloof nog zo klein!

In niet oneindig herhaalde versies van het gevangenens-dilemma kan een koöperatieve oplossing naar voren komen als er twijfels bestaan omtrent de

motieven van de spelers (vergelijk Kreps, Milgrom, Roberts en Wilson, 1982). Dit vereist echter opnieuw enige nadere toelichting op de bijzondere informatiestructuur, waarvan de oplossing afhangt. Bovendien kan deze oplossing niet worden verwacht in alle ronden van het spel.

In ons artikel hebben we een alternatieve oplossing bediscussieerd. Deze kent een motivatieprikkel toe aan morele opvattingen. Dit is de benadering die Mulder voorstaat. Wij zijn het niet oneens met datgene wat hij daarover zegt. Wij willen er slechts op wijzen dat dit een nog radikaler breuk is met de neoklassieke opvatting over rationaliteit, dan de introductie van macht en geschiedenis in de tijdloze neoklassieke wereld. Het is interessant te zien waarom.

Wat precies zet de *homo economicus* aan tot handelen? Het standaard antwoord luidt dat hij geordende voorkeuren heeft en dat hij wordt gedreven door de wens tot nutsmaximalisatie. Die voorkeuren zijn vanzelfsprekend niet noodzakelijk egoïstisch. Hij kiest uit handelingsalternatieven door afweging van de eigen kosten en opbrengsten. Hij maakt die afwegingen ook als hij een altruïst is die genoegens scheidt in het genoegens van anderen. Dit standaard antwoord is plausibel, mits men de eraan verbonden conditie voldoende expliciteert. Deze is dat subjecten *alleen* kunnen worden aangezet tot handelen door de eigen huidige wensen en de eigen overtuiging, maar dat een overtuiging als zodanig, dat wil zeggen zonder dat er een wens aan wordt verbonden, daartoe geen voldoende voorwaarde is.

Bij nader toezien ligt het echter niet voor de hand, dat ethische voorkeuren in dit schema passen. Men zou bijvoorbeeld de achting voor anderen kunnen zien als een principiële overtuiging dat men deze anderen met égarde dient te behandelen. Dit zou een interpretatie in de geest van Immanuel Kant zijn, welke is gebaseerd op Kants algemene bewering dat *rationele* subjecten tot handelen worden gedreven door overtuigingen. Deze staat tegenover een interpretatie in de geest van David Hume, waarin de achting voor anderen zou worden herleid tot natuurlijke sympathieën, en dus tot wensen.

Als overtuigingen werkelijk kunnen aanzetten tot handelen, betekent dit dat de nadruk, die de huidige wensen krijgen, verzacht kan worden. De *homo economicus* wordt dan direct gedreven door de overtuiging dat een vreemdeling hulp behoeft. Zijn gedrag hoeft dan niet meer te worden verklaard uit zijn eigen wens om te voldoen aan de wens van de vreemdeling om hulp.

Een model waarin subjecten mede door overtuigingen worden gedreven, is meer gekompliceerd. In ons artikel hebben we gesteld, dat zo'n model het evenwel eenvoudiger maakt om te begrijpen hoe rationele en normatieve verwachtingen gedrag beïnvloeden. In het spel van de gevangenen wordt het verlies aan eenvoud gecompenseerd door de mogelijkheden om met behulp van normatieve verwachtingen het dilemma te deblokkeren. De koöperatieve oplossing is normatief voorgeschreven en wordt dus rationeel verwacht.

Alternatieven

Wij hebben hier niet een dogma verdedigd, dat een op Kant gebaseerd handelingsmodel beter gefundeerd zou zijn. Het is onbetwistbaar een ander model dat voor het gedrag van de rationeel handelende subjecten afwijkende implicaties heeft. Net zo min ging het ons om een dogma, dat de ene manier om rekening te houden met geschiedenis en macht beter is dan de andere. Er rekening mee te houden vereist als zodanig al meer dan enkel een instrumenteel-rationele gedragsmotivatie.

Er zijn dus alternatieven. Dit alleen al stelt ons in staat om enige konklusies te trekken.

De grote verdienste van de Rationele Verwachtingen-hypothese is, dat zij er van uitgaat dat er zich in de hoofden van de subjecten een model van de ekonomie bevindt, waardoor deze subjecten worden beïnvloed. Dit is niet zomaar een model. 'De ekonomie' is een afkorting voor datgene waarmee een groep subjecten zich bezig houdt. Het model van de ekonomie impliceert derhalve een motivatietheorie. Subjecten die zich verwachtingen vormen hebben er derhalve behoefte aan om te weten welke de motivatietheorie is in de hoofden van andere subjecten.

Ekonomisten kunnen daarom hun maatschappelijke betrokkenheid niet langer verbergen achter vereenvoudigende vooronderstellingen. Zij zullen zich moeten bezighouden met maatschappijtheorie en filosofie. Een rationeel handelend subject heeft immers een volledig verhaal nodig om rationele verwachtingen tot stand te brengen. Het zijn de ekonomisten die dit moeten vertellen.

Dit is uiteindelijk wat Rationele Verwachtingen tot een revolutionaire hypothese maakt. Zij zet de neoklassieke deur open voor politieke ekonomische benaderingen met rivaliserende ideeën over de handelingseenheid en de motivatiestructuur. Zolang het neoklassieke ekonomische model nog niet coherent of volledig is, kan het onmogelijk dit model zijn dat zich in de hoofden van de rationeel handelende subjecten bevindt.

Literatuur

Frydman, R., 1982, Towards an understanding of Market Processes: Individual Expectations, learning and convergence to Rational Expectations Equilibrium, *American Economic Review*, 1982 (72), 652-668

Hahn, F., 1982, *Money and Inflation*, Basil Blackwell, Oxford

Mulder, Chr., 1987, Morele overwegingen in ekonomisch handelen, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 10(2), 8-29

Sargent, T.J., 1981, Interpreting Economic Time Series, *Journal of Political Economy*, 91, 546-588